

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI FUQAROLARIDA HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MADANIYATNING SHAKLLANISHI

Qurbonov Jamshidbek Muhammadali o'g'li

Rasulov Diyorbek Azamat o'g'li

Iqtisodiyot va Moliya vazirligi huzuridagi Bojxona qo'mitasi

Bojxona instituti 1-kurs kursantlari,

jamshidqurbonov021@gmail.com

rasulovdiyorbek0710@gmail.com

Dilshod Yuldashevich Sattorov

Ilmiy rahbar: Bojxona instituti dotsenti

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada huquqiy ong va huquqiy madaniyatning shakllanishi, jahon va o'zbek olimlarining huquqiy ong va huquqiy madaniyat atamalariga munosabati haqida qisqacha bayon etilgan.

Абстрактный: В данной научной статье кратко описывается формирование правосознания и правовой культуры, отношение мировых и узбекских ученых к понятиям правосознание и правовая культура.

Abstract: This scientific article briefly describes the formation of legal consciousness and legal culture, the attitude of world and Uzbek scientists to the terms legal consciousness and legal culture.

Kalit so'zlar: Huquqiy madaniyat, huquqiy bilim, huquqiy xulq-atvor, huquqiy qadriyatlar, huquqiy ong, huquqiy munosabatlar, huquqiy mas'uliyat.

Ключевые слова: Правовая культура, правовые знания, правовое поведение, правовые ценности, правосознание, правоотношения, юридическая ответственность.

Key words: Legal culture, legal knowledge, legal behavior, legal values, legal consciousness, legal relations, legal responsibility.

Jamiyat hayotining olg'a qarab rivojlanishida huquq ijtimoiy munosabatlarni tartibga solib turish yo'li bilan unga uyushqoqlik va tartib kiritadi. Huquqning qoidaga solish ta'siri o'ta ko'p qirralidir. Ya'ni u, bir tomondan, mavjud ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlasa va barqarorlashtirsa, ikkinchi tomondan, hayotda endi tug'ilib kelayotgan yangi munosabatlarning rivojiga rag'batlantiruvchi ta'sir qiladi. Ijtimoiy hayot rivojiga to'sqinlik qiluvchi, jamiyatning olg'a borishiga xalaqit beruvchi, ya'ni jamiyat munosabatlari uchun noxush bo'lgan hodisalarning oldini olishda ham huquqning vazifasi kam emas.

Huquq – ozodlik me'yorini belgilab yoki man etib, majburiyat yuklab va aniqlab, odamlarni aniq rivojlanish iziga solib, ularning fe'li-atvoriga faol ta'sir ko'rsatadi. Huquqning tartibga solish ta'siri, uning odam ongiga ta'sirida yuzaga chiqadi. Huquqiy talablar ongda aks etib, shaxs tomonidan anglab yetiladi, tushuniladi va o'zlashtiriladi, insonning huquqqa munosabatini belgilovchi taassurot va ishonchning murakkab bilimlar birikmasiga aylanadi.

Huquq, ijtimoiy hodisa sifatida, ongdan tashqarida mavjud bo'la olmaydi. U, haqiqiy voqelikning boshqa hamma hodisalari kabi, jamiyat ongida aks etib, nafaqat uning in'ikosiga, balki bilish quroli yoki usuliga aylanadi. Ushbu murakkab ruhiy sohada kechadigan ichki fikrlash jarayoni huquqiy haqiqatning ongdagi aksini tushunib yetish va huquq haqidagi bilimlarni shakllantirish bilan bog'langan. Huquq va ong o'rtasida vujudga keladigan uzilmas bog'liqlikni ko'zda tutib, avvalo, huquqiy ong tushunchasini aniqlab olish lozim.

Huquqiy ong ijtimoiy ongning bir shaklidir. Demak, u yagona shakl emas. Hayotning sohalari g'oyatda xilma-xil va ularning har biri jamiyat ongida diniy, siyosiy, huquqiy, axloqiy va boshqa aniq shakllarda yuz beradi. O'rganadigan sohasining o'ziga xosligidan qat'i nazar, ijtimoiy ongning har bir shakli boshqa shakllar bilan uzviy aloqada rivojlanadi. Goho, ijtimoiy ongning har xil shakllari o'rtasidagi o'zaro singib borish tarzi muayyan qiyinchiliklar tug'diradiki, natijada ularni ajratish oson bo'lmaydi.³⁶

Huquqda ko'zda tutilgan o'g'irlik, jamoat mulkini talon-taroj qilish yoki odam o'ldirish uchun jinoiy-huquqiy javobgarlik o'zining tabiati bilan o'sha axloqiy talabning gavdalanishi yoki timsoli emasmi? Yaxshilik va yomonlik hodisalarini tushunish, ko'rdingizki, jamiyat ongining har xil shakl va darajalarida va shunday dialektik o'zaro bog'liqlikda namoyon bo'ladi. Shu bilan bir vaqtda ularning har biri ijtimoiy ongning alohida sohasida huquq va huquqiy voqelikning xilma-xil hodisalari bilan uzviy bog'liqdir. Ongning bu shaklini huquqsiz tasavvur qilib bo'lmaganidek, huquqni ham huquqiy ongsiz aqlga sig'dirib bo'lmaydi. Biri ikkinchisidan kelib chiqadi, biridan oldin ikkinchisi yuz bergan bo'ladi, chunki bir holda huquq huquqiy ongning rivojiga yordam bersa, boshqa holda buning aksi bo'lib, huquqiy ong huquqning rivojiga, uning takomillashuviga ko'maklashadi va amalga kiritilishini ta'minlaydi. Ammo ular o'rtasidagi mavjud uzilmas bog'liqlik, ularning har biri inson odatiga ta'sir qilishiga qaramasdan, huquq va huquqiy ong birbiriga o'xshatish uchun asos bo'la olmaydi. Ularning har biri alohida huquqiy hodisa sifatida, odamlar munosabatiga, o'zining tartibga solish xususiyatiga ta'sir etishi bilan farq qiladi. Masalan, huquqning odamlar munosabatiga ta'sirining o'ziga xosligi shundaki, uning me'yoriy qoidalari

³⁶ Professor X. T. ODILQORIYEV ning umumiy tahriri ostidagi "Davlat va huquq nazariyasi" kitobi

umummajburiy xususiyatga ega. Bu – har kim huquqiy talabga bo'ysunishga majbur deganidir. Bo'ysunmaslik bo'lsa, huquqiy javobgarlik bilan bog'liqdir.

Huquqiy ongga kelsak, uning tartibga solish ta'sir kuchi boshqa shaklda amalga oshiriladi. Har bir huquqiy ko'rsatma huquqiy ong sohasi orqali o'tgandan so'nggina, aniq fe'l-atvorda yoki qilmishda amalga oshiriladi.

Huquqiy buyruq, hamma vaqt, shaxsning ongiga murojaat qiladi, chunki odillikning ta'sir kuchi shaxsga qaratilgan buyruqni inson tomonidan anglab olib qabul qilinishiga qaratilgan. Inson huquqiy axborotni anglab qabul qilish, ruhiy tushunib yetishdek murakkab jarayonga duch keladi. Axir, huquqiy ong, mohiyati bo'yicha o'ziga xos «laboratoriya» tashkil qiladi, unda huquqiy axborotni o'zlashtirish va qabul qilib olish bilan bog'liq bo'lgan murakkab jarayon kechadi. Huquqiy ongning bilib olish vazifasi, huquqiy talabga nisbatan, o'zining fe'l-atvor yo'lini ishlab chiqishdagi baholash fikriga yoki mulohazaga aylanadi. Boshqacha qilib aytganda, miyaning ichki fikrlash ishining butun jarayoni insonning o'z-o'zini boshqarishi, o'zini o'zi nazorat qilishiga, uning fe'l-atvori xususiyatini aniqlashga yordam beradi. Huquqiy talabni tushunishda, huquqiy bilim darajasi, adliya sohasidan xabardorligi, umumiy va shuningdek, huquqiy madaniyatning saviyasi so'zsiz muhim ahamiyatga egadir. Huquq qanday fe'l-atvor shaklida (qonuniy yoki qonunsiz) amalga oshirilmasin, u hamma hollarda, avvalo, insonning ongiga qaratilgan bo'ladi, u orqali fe'l-atvorga uni tartibga solish ma'nosida ta'sir ko'rsatadi. Huquq va huquqiy ongning yuqoridagidek o'zaro ta'sirida, shu murakkab ijtimoiy hodisaning jamiyat munosabatlari ta'sir kuchi va tartibga solish ta'sirining mohiyati namoyon bo'ladi. Huquqiy ong ijtimoiy ongning shunday sohasiki, uning qamrovida: tushuncha, taassurot, baholash, fikr yuritish kabi jarayonlarning huquq me'yorlarigina shakllanib qolmasdan, balki huquqiy tizimning xilma-xil qismlari (hakam, hakamlar ishi, jazo berish huquqi, militsiya xizmati, notarial idoralar, prokuratura va boshqa ko'p sohalar) borasida tushunchalar yuzaga keladi.

Pirovardida – odamlar xulq-atvori tamoyiliga singib ketadigan, xilma-xil huquqiy hodisalarga jamiyat a'zolarining munosabati, huquq to'g'risidagi tushuncha, huquqiy bilim – yuqorida zikr etganimizdek shakllanadi.

Murakkab ruhiy hodisa bo'lgan huquqiy ong ikki qismga: huquqiy mafkura va huquqiy ruhiyatga ajratiladi. Shu birliklarning har qaysisida huquqiy hodisalar o'ziga xos aksini topadi. Masalan, ulardan birida, huquqiy hodisalar ilmiy-tushunib yetilgan mafkura ko'rinishida aks etsa, ikkinchisida esa, huquqiy hodisaning tarkibiy qismlari, xilma-xil his qilish va holatlar shaklida namoyon bo'ladi.

Huquqiy mafkura va huquqiy ruhiyatlarning o'ziga xosligi ulardagi mavjud umumiylikni va o'zaro ta'sirni mutlaqo inkor etmaydi. Chunki ular bir-birlari bilan chambarchas bog'langandir. Ularning biri ikkinchisini to'ldiradi, biri ikkinchisidan kelib

chiqadi, shu tariqa huquqiy voqelik to'g'risida ilmiy asoslangan, hissiy tushunib yetilgan, murakkab yo'lni o'tgan tushunchani hosil qiladi.³⁷

Huquqiy ong ruhiy tarkibining boyligi, uning odamlar xulqatvoriga, ularning huquqqa munosabatiga ta'siri unga o'ziga xos kuch bag'ishlaydi.

Huquqiy mafkura – har xil huquqiy hodisalar haqidagi nuqtayi nazar, tushuncha, g'oya va qarashlarning ilmiy umumlashtirilgan tizimidan iboratdir. Huquqiy ongning huquqiy mafkura qismida aksini topgan huquqiy hodisalar huquqqa bag'ishlangan maxsus nazariy izlanishlarda o'z rivojini topib, ilmiy darajada anglab yetiladi.

Bunday ilmiy asarlarning mazmuni odamlar ma'naviy mulkiga aylanib, ularning ongiga aniq huquqiy bilimlarni, mulohazalarni, e'tiqod va kayfiyatni olib kiradi. Insonning ongida huquqni bilib olish jarayoni, yuqorida zikr qilganimizdek yoki shunga yaqinroq tarzda kechadi. Odamning huquqiy ong jarayonini bilib olish vazifasi tufayli huquqni qo'llashda, sud ishlarida, qonuniylik va qonun to'g'risida axborot olinadi. Shunday axborotlar asosida huquqiy madaniyat darajasi yuksaladi, odamning huquqiy bilimi rivojlanadi va teranlashadi. Insonning huquqiy fe'l-atvori qandayligi, pirovardida uning huquqiy madaniyati darajasiga, huquqiy bilimining kengligi va teranligiga bog'liqdir. Huquqiy mafkura – shaxsning huquqiy ongini ilmiy asosda shakllantira borib, huquqqa, odamning huquqqa bo'lgan munosabatiga hal qiluvchi ta'sir qiladi. Huquqiy ruhiyat – ong doirasidagi huquqiy hodisalar bilan bog'liq holda, ongda yuzaga keladigan va unga singib ketgan his-tuyg'u, kechinmalar sohasini ifodalaydi.

Huquqiy ruhiyat – huquqiy hodisalarni hissiyot bilan tiklash sohasidir. Odam hissiz, o'z-o'zidan o'ylamasdan fikr qiladigan mashina emas, u nafaqat fikr qiladigan, balki sezadigan tirik zotdir. Shuning uchun u ijtimoiy hodisalarni, jumladan, huquqiy hodisalarni ham, nafaqat aql bilan, balki sezgi bilan ham tushunib yetadi.³⁸

Huquqiy hodisalarni tushunib yetish jarayoni odamning ishtirokisiz rivojlana olmaydi, shu sababli unda tabiiy tarzda g'oyaviy va hissiy jarayonlar qo'shib, chatishib ketadi. Misol uchun, loyihalalanayotgan qonun mazmuni bilan oddiy tanishib chiqish, unda har xil hayajonlanishni (shodlanish va qanoatlanishdan, anglashilmovchilik va achinishgacha, chuqur hafa bo'lishgacha) keltirib chiqaradi yoki to'liqlanishga olib keladi. Odam o'zining ruhiy holatiga ko'ra huquqni oyoq osti qilish, noqonuniylik, zulm va inson erkini kamsitish bilan bog'liq bo'lgan salbiy huquqiy voqeliklarga befarq,

³⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi PF-5618-son, 09.01.2019 yil.

³⁸ Professor X. T. ODILQORIYEV ning umumiy tahriri ostidagi "Davlat va huquq nazariyasi" kitobi

loqayd qola olmaydi. Uning huquqiy kechinmalari va kayfiyati g'azab, qahr va norozilik ko'rinishlarida namoyon bo'lib, ijtimoiy-huquqiy hayotning manfiy hodisalariga tanqidiy qarash uchun hissiy asos yarata borib, insonparvarlik g'oyalari negizida, odamda qayta tuzishga intilish tug'diradi.

Huquqiy ong chegarasida har qanday bilimning shakllanishi idrok etish jarayonini teranlashtira borib, ular aks ettirgan hodisalarni o'zlashtirishda hissiy tus oladi. Huquqni takomillashtirishda xuddi shu inson hissiyoti (buni eslatib o'tish joiz) oldingi o'rinlardan birida turadi. Jamiyatda ijtimoiy odillikka erishishga qaratilgan va hissiy tus berilgan talablar kuchiga ishonish uchun qullikni bekor qilish, tabaqaviy imtiyoz va chegaralash, irqiy kamsitish, qonun oldida hamma fuqarolarning konstitutsiyaviy tengligini tan olish kabilarni eslashning o'zi kifoya. Huquqiy ong sohasida kechadigan fikrlash jarayoni odamlar talabini va manfaatini ifoda etuvchi inson hissiyoti bilan yo'g'rilgan yoki shu hissiyotdan tuzilgan. Huquqiy ong sohasida vujudga keladigan huquqiy g'oyalar, tushunchalar va taassurotlar, aql va sezgining shunday noaniq chalkashib ketishi oqibatida, odam fe'l-atvorini tartibga solishda katta ta'sirchan kuchga ega bo'ladi. Shuning uchun, huquqiy ongni o'rganishga katta ahamiyat beriladi. Huquqiy ongning tuzilishi tahlili, bir tomondan, huquqiy mafkura va huquqiy ruhiyat kabi uning tabiiy tarkibiy qismlarining o'zaro ta'siri tabiatini va o'zaro nisbatini ochadi, boshqa tomondan, ijtimoiy hayotda bugun hodisa sifatida uning vazifasini ochib berishga yordamlashadi. Huquqiy fan huquqiy ong sohasini ijtimoiy va shaxsiy turlarga ajratadi. Ammo bu chegaralash, ularning o'rtasidagi dialektik o'zaro bog'liqlikni mutlaqo inkor etmaydi. Huquqiy ongning har bir turini, nisbatan mustaqilligini tan olgan holda, ularga xos bo'lgan xususiyatlarni ochadigan huquqning umumiy nazariyasi, ularning ikkalasi ham jamiyat hayoti mahsuli bo'lganligi uchun, ularning birligini yagona ijtimoiy hodisalar sifatida tan olishdan kelib chiqadi. Ijtimoiy ong huquqiy ongning yanada yuqoriroq darajasi hisoblanadi, chunki unda huquqiy voqelikka xos bo'lgan hamma xususiyatlar mujassamlashgan. Uning mazmuni huquqni bilishda va hayotga tatbiq qilishda odam tafakkurining ijodiy yutuqlari va ijtimoiy-huquqiy amaliyoti bilan sug'orilgan.

Shaxsiy huquqiy ongga kelsak, u o'z mazmuni bilan uncha katta hajmli va keng emas. Bundan tashqari, u huquqiy tafakkur tarixida to'plangani uchun, huquqiy bilimlar yig'indisini qamrab ola olmaydi. Shaxsiy huquqiy ong bilish imkoniyatlari jihatidan bir qadar cheklangan. Hammaga ma'lumki, har bir odamning hayoti alohidadir. Bir shaxsda huquqiy bilim olish imkoniyati katta bo'lsa, boshqasida kamroq. Birinchisining huquqiy ong darajasi yuqori bo'lsa, ikkinchisniki – past. Shuning oqibatida, shaxsiy huquqiy ong har xil rivojlanish darajasiga ega. Ma'lum darajada, huquqiy ong darajasi jamiyat a'zolarining huquqiy ma'lumotlariga ham bog'liqdir. Shunga ko'ra, fuqarolarning huquqiy madaniyat darajasini ko'tarishga ko'mak beradigan huquqiy axborot tizimini tashkil qilish masalasi alohida amaliy ahamiyat kasb etadi. Huquqiy madaniyatning

darajasiga qarab, huquqiy ong uch turga ajratiladi: oddiy, ilmiy va kasbiy. Oddiy huquqiy ong, odatda, o'z-o'zidan vujudga keladi va odamning shaxsiy tajribasi va huquqiy hodisalar bilan bog'liq bo'lgan hayotiy vaziyatlar haqidagi tushunchasi bilan belgilanadi. Bunga odamning ishga joylashuvidagi yoki oliy o'quv yurtiga kirish qoidalari yoki yo'l qoidasini buzgani uchun javobgarligi haqidagi bilimlar misol bo'la oladi.

Shaxsiy tajriba, kundalik hayotning chegarasida kechib, tor bo'lganligi uchun, huquqiy ong juda chegaralangandir. Huquqiy ong bizni o'rab turgan borliq haqidagi oddiy tushunchalar chegarasida muttasil qola olmaydi va doimo rivojlana borib, tabiiy ijtimoiy qonuniyatlar darajasiga chiqadi, shu bilan nazariy, ilmiy tushunchaga aylanadi. Ilmiy huquqiy ong ijtimoiy huquqiy haqiqatni u yoki bu darajada to'g'ri aks ettiruvchi bilimlar tizimini o'z ichiga oladi. Ilmiy huquqiy ong huquqni irod qilish faoliyatining birinchi darajali manbasi bo'lgani uchun huquqiy amaliyotni takomillashtiradi. Unda huquqiy nazariya va huquqiy g'oyalar, tasavvurlar va tushunchalar tizimi bilan bir qatorda, huquqshunoslarning kasbiy huquqiy ongi ham ajratiladi.

Huquqshunoslarning huquqiy ongi qonunga bo'ysunuvchi fuqarolarning huquqiy mulohazalaridan huquqiy me'yor va nuqtayi nazarlari bilimining teranligi hamda katta hajmi va eng muhimi, huquqshunoslar huquqning qoidalari va me'yorlarni qo'llashni bilishi bilan farq qiladi. Huquqshunoslar huquqqa, shuningdek, uning amalda qo'llanishiga kasbiy malaka bilan yondashadilar. Bu qonunchilik bilan yuqori darajada mos kelishni, huquqni qo'llash foydaliligini va uni chuqur tushunish zarurligini ko'zda tutadi. Kasbiy huquqiy ong huquqiy oliy o'quv yurtlarida o'qish natijasida shakllanadi, so'ngra, huquqiy amaliyot jarayonida sayqallanadi.

Huquqiy madaniyat serqirra tushunchadir. U huquqiy ong qismlaridan biri bo'lib, u eng avvalo, odamlarning qonunga munosabatlarini ifodalovchi qarashlar va e'tiqodlardan, ularning huquq haqidagi tasavvurlari intilishlari va tuyg'ularidan iborat. Shaxs u yoki bu huquqiy munosabatga kirishar ekan, ongli ravishda uning oqibatini bilib harakat qiladi. Agar huquqiy ong shaxs ruhiyati orqali qonunning tub ma'nosini tushunib, uni qabul qilish xususiyatini o'rnatgan bo'lsa, huquqiy madaniyat bu jarayonni amalga oshirish ifodasini bo'lib hisoblanadi. Agar huquqiy ong bilan huquqiy madaniyat yuqori saviyada bo'lib, bir xil ta'sir kuchiga ega bo'lsa, huquqbuzarlik, qonunga rioya qilmaslik yoki nojo'ya harakatlar sodir etilmaydi.

Har bir shaxsning huquqiy ongi uning qonun normalariga munosabatidan, ularni qabul qilish xususiyatlaridan, qonunni qo'llash, unga rioya qilish tushunchalaridan kelib chiqadi. «Biz–odamlarning eskicha psixologiyasini o'zgartirib, ularda yangi huquqiy ongni shakllantirmog'imiz lozim. Shunday bo'lsinki, har bir kishi erkinliklari – ayni vaqtda muayyan burch, majburiyat va mas'uliyat ekanligini chuqur his etib tursin»³⁹.

³⁹ I.Karimov "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" asari 3-bob 115-bet

Huquqiy madaniyatning darajasiga qarab huquqiy ong uch turga ajratiladi: oddiy, ilmiy va kasbiy. Oddiy huquqiy ong, odatda, o'z-o'zidan vujudga keladi. Odamning shaxsiy tajribasi va huquqiy hodisalar bilan bog'liq bo'lgan hayotiy vaziyatlar haqidagi tushunchasi bilan belgilanadi. Masalan: insonni ishga joylashishi, kollej yoki oliy o'quv yurtiga kirish qoidalarini yoxud yo'l harakati qoidasini buzganlik uchun javobgarlik haqidagi bilimlari. Ilmiy huquqiy ong ijtimoiy hayotni, huquqiy voqelikni u yoki bu darajada to'g'ri aks ettiruvchi bilimlar tizimini o'z ichiga oladi. Ilmiy huquqiy ong huquqqa amal qilish faoliyatini ijodiy tahlil etib, huquqiy amaliyotni takomillashtirishga ko'maklashadi. Masalan, qonun loyihalarini tayyorlashda ekspert huquqshunos olimlar ishtirok etib, qonunning mukammal bo'lishiga hissa qo'shadi. Kasbiy huquqiy ong huquqiy o'quv yurtlarida o'qish natijasida shakllanadi, so'ngra huquqiy amaliyot jarayonida takomillashtiriladi.

O'zbekistonda demokratik huquqiy davlatni shakllantirish jamiyat, mansabdor shaxslar va fuqarolarning huquqiy madaniyatini oshirishni talab qiladi. Shuning uchun huquqiy davlatning muhim belgisi – huquqiy madaniyatdir. O'zbekiston bozor iqtisodiyotiga o'tish uchun keng ko'lamli demokratik islohotlarni amalga oshirmoqda. Bu esa fuqarolarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini rivojlantirishni nazarda tutadi. Jamiyatda kishilar qanchalik yuqori madaniyatli bo'lsa, huquq normalarini bilsa, qonunlarni, yuridik adabiyotlarni bilib, ularga amal qilsa, huquq buzilishi ham shunchalik kam bo'ladi. Shuning uchun O'zbekiston Respublikasida aholining huquqiy madaniyatini oshirishga katta e'tibor berilmoqda. Jumladan, 1997-yil 29-avgustda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasida «Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi» qabul qilindi. Unda mamlakat miqyosida aholining huquqiy madaniyatini rivojlantirish va huquqiy savodxonligini oshirish, huquqiy tarbiyani yaxshilash, ommabop yuridik adabiyotlarni ko'paytirish, xalqning yuridik sohadagi bilimlarini oshirishga katta e'tibor qaratilib, jamiyat huquqiy ongi va madaniyatini rivojlantirish masalasi kun tartibiga qo'yildi. Huquqiy tarbiya – fuqarolarga huquqiy bilimni singdiruvchi muhim ijtimoiy faoliyatdir. Tarbiya jarayonlarining yo'nalishlarini farqlashda qo'llaniladigan muhim mezonlardan biri – ong shakllarining turlicha ekanligi. Chunki, alohida olingan tarbiya jarayonlarining har qaysisi, inson ongining hamma tomonlarini emas, faqat uning ayrim ko'rinishlarini qamrab oladi. Masalan, siyosiy tarbiya – siyosiy ongni; ma'naviy tarbiya – ma'naviy ongni; estetik tarbiya – estetik ongni qamrab oladi va h.k.

Huquqiy tarbiya ongning o'ziga xos ko'rinishi bo'lgan huquqiy ong bilan bog'liq. Huquqiy tarbiya ikki xil vazifani bajaradi.

Birinchisi – tarbiyalanuvchilarga ma'lum miqdordagi huquqiy bilimlar, ko'nikmalar va malakaning berilishi.

Ikkinchisi – tarbiyalanuvchilarda huquqiy g‘oyalar, hissiyotlar, e‘tiqodni shakllantirish. Shu vazifalardan kelib chiqib, huquqiy tarbiyada fuqarolar huquqiy ongini shakllantirish quyidagicha kechadi: – birinchidan, asosiy huquqiy qoidalar tizimini bilish, ularning mazmunini va mohiyatini to‘g‘ri tushunish; – ikkinchidan, huquqni, qonunlarni, qonuniylik va huquqiy tartibotni chuqur hurmat qilish; – uchinchidan, huquqiy bilimlarni amalda mustaqil qo‘llay olish; – to‘rtinchidan, o‘z odatlarini olingan huquqiy bilimlar bilan moslashtirish; – beshinchidan, huquqiy normalarni har qanday buzishlarga nisbatan qat’iy murosasizlik ko‘nikmasini hosil qilish. Huquqiy tarbiya jarayoni odamlar orasida muayyan munosabatlar orqali amalga oshadi. Shu bois huquq bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar huquqiy tarbiya doirasiga kiradi. Unda tarbiyalanuvchilar (shaxslar, ijtimoiy guruhlar) huquqiy ongining shakllanishi ro‘y beradi. Huquqiy tarbiya jarayonida kishilarning muayyan huquqiy bilim darajasiga ega bo‘lishiga erishish maqsad qilib qo‘yiladi. Ularning shaxsiy e‘tiqodidan kelib chiqadigan qonunga, huquqqa bo‘lgan hurmatni shakllantirish huquqiy tarbiyaning o‘zagini tashkil etadi. Demak, huquqiy tarbiya – shaxslar va ijtimoiy guruhlarining huquqiy ongiga ko‘rsatiladigan, aniq maqsadga yo‘naltirilgan, boshqariladigan, oldindan rejalashtiriladigan va maxsus ishlab chiqilgan huquqiy tarbiya usullari vositasida amalga oshiriladigan pedagogik ta’sir jarayonidir.

Mustaqil davlatimiz rivojlanishining istiqboli har tomonlama bilimli, yuqori malakali yoshlar qo‘lidadir. Buning uchun yoshlar yuksak huquqiy ong va huquqiy madaniyatga ega bo‘lishlari, huquqni puxta bilishlari lozim. Bozor iqtisodiga o‘tish hamda huquqiy demokratik davlat qurish qonunchilikni mustahkamlash va ijtimoiy adolat qaror topishini ta’minlash, aholini huquqiy jihatdan tarbiyalash va uning huquqiy ongini rivojlantirishga bog‘liqdir. Shu ma’noda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997-yil 26-iyunda «Huquqiy tarbiyani yaxshilash, huquqiy madaniyat darajasini yuksaltirish, huquqshunos kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish, jamoatchilik fikrini o‘rganishni yaxshilash haqida»gi farmoni katta ahamiyatga ega. Mazkur farmon asosida 1997-yil 22-iyunda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi «Huquqiy ma’rifat targ‘iboti markazini tashkil qilish va huquqiy adabiyotlarni aholiga yetkazib berishni yo‘lga qo‘yishi to‘g‘risida» qaror qabul qildi. Yuqoridagi qarorga asosan Toshkent Davlat yuridik instituti huzurida Respublika huquqiy ma’rifat targ‘iboti markazi va uning joylardagi mintaqaviy bo‘limlari tashkil etildi. Bu markaz oldiga yoshlarni tarbiyalashda, huquqiy ongini rivojlantirishda huquqiy ta’limni kuchaytirish va bu jarayonni metodika jihatdan ta’minlash, aholi o‘rtasida huquqiy bilimlarni targ‘ib qilish, ommabop huquqiy adabiyotlar va darsliklarni tayyorlash hamda boshqa ko‘pgina vazifalar qo‘yilgan. Buning natijasida huquqiy madaniyatni yuksaltirish davlat siyosatining ustun yo‘nalishi bo‘lganligi bois bir qator amaliy ishlar qilindi. Yoshlarning huquqiy ongini rivojlantirishda televidenie, radio va matbuotning o‘rni o‘ta muhimdir. Bu o‘rinda Adliya

vazirligi va boshqa huquqni muhofaza etuvchi idoralarning «Huquq va burch» yuridik jurnali, «Inson va qonun» huquqiy gazetasi, «Postda» gazetasi, «Fuqarolik jamiyati» va «Advokat» jurnallari va boshqa nashrlar aholi huquqiy ongining o'sishiga muhim hissa qo'shmoqda.

Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirib borish qonun ustuvorligini ta'minlash va qonuniylikni mustahkamlashning eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

So'nggi yillarda milliy huquq tizimini tubdan isloh qilish, jamiyatda huquqiy madaniyatni shakllantirish hamda malakali yuridik kadrlarni tayyorlash borasida sezilarli ishlar amalga oshirildi.

Shu bilan birga, inson huquq va erkinliklariga hurmat munosabatini shakllantirishga, aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirishga, jamiyatda fuqarolarning huquqiy savodxonligi darajasini oshirishga to'sqinlik qiluvchi bir qator muammo va kamchiliklar saqlanib qolinmoqda.

Xususan, huquqiy madaniyatni yuksaltirishda, eng avvalo, huquqiy ta'lim va tarbiya borasidagi ishlar tizimli va uzviy olib borilmayapti. Uzoq yillar davomida bu masala huquqni muhofaza qiluvchi organlar va ayrim davlat organlarining ishi sifatida qarab kelinib, bunda oila, mahalla va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining ishtiroki yetarlicha ta'minlanmagan.

Yoshlarning huquqiy tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarga nisbatan huquqiy immunitetni shakllantirish, har bir shaxsda qonunlarga va odob-axloq qoidalariga hurmat, milliy qadriyatlarga sadoqat, huquqbuzarliklarga nisbatan murosasizlik hissini uyg'otish ishiga kompleks tarzda yondashilmadi.

Aholining huquqiy bilimlarini oshirishga doir vazifalarning umumiy tusda belgilanganligi hamda ularni amalga oshirishning aniq ta'sirchan mexanizmi mavjud emasligi jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish borasidagi ishlarning samarasiz olib borilayotganligini ko'rsatadi.

Huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirishda **shaxsiy manfaatlar hamda jamiyat manfaatlari o'rtasidagi muvozanatni saqlash g'oyalarini** aholi ongiga singdirish ishlarining yetarli olib borilmasligi ham qonun ustuvorligini ta'minlashga o'zining jiddiy salbiy ta'sirini ko'rsatmoqda.

Aholining huquqiy bilimlari yetarli emasligi, shuningdek, davlat organlarining qonunga xilof qarorlari ustidan sudga shikoyat qilish imkoniyatidan deyarli foydalanmasligi mansabdor shaxslar tomonidan fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlari kamsitilishi holatlarining vujudga kelishiga sabab bo'lmoqda.

Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirib borish qonun ustuvorligini ta'minlash va qonuniylikni mustahkamlashning eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

So‘nggi yillarda milliy huquq tizimini tubdan isloh qilish, jamiyatda huquqiy madaniyatni shakllantirish hamda malakali yuridik kadrlarni tayyorlash borasida sezilarli ishlar amalga oshirildi.

Shu bilan birga, inson huquq va erkinliklariga hurmat munosabatini shakllantirishga, aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirishga, jamiyatda fuqarolarning huquqiy savodxonligi darajasini oshirishga to‘sqinlik qiluvchi bir qator muammo va kamchiliklar saqlanib qolinmoqda. Xususan:

birinchidan, jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish ishlari tizimli va uzviy tashkil etilmayapti. Jamiyatda, oilada, mahallada, ta‘lim muassasalarida va tashkilotlarda huquqiy axborotlarni yetkazishning ta‘sirchan mexanizmi mavjud emas. Shaxsiy manfaatlar hamda jamiyat manfaatlarini o‘rtasidagi muvozanatni ta‘minlash g‘oyalari aholi, ayniqsa, davlat xizmatchilari ongiga yetarli darajada singdirilmayapti;

ikkinchidan, uzluksiz ta‘lim tizimida ta‘lim jarayonlari huquqiy tarbiya bilan uyg‘un olib borilmayapti, aholi, ayniqsa, yoshlarning huquqiy madaniyatini shakllantirishda o‘zbek xalqining tarixi, dini, urf-odatlarini, milliy qadriyatlariga tayanilmayapti;

uchinchidan, huquqiy madaniyatni yuksaltirishga doir tadbirlarni tashkil etishda nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan samarali hamkorlik tizimi yaratilmagan, ijtimoiy sheriklik prinsipi asosida ishlar tashkil etilmagan;⁴⁰

to‘rtinchidan, yoshlarning huquqiy tarbiyasiga salbiy ta‘sir ko‘rsatuvchi omillarga nisbatan huquqiy immunitetni shakllantirishning aniq maqsadli chora-tadbirlari belgilanmagan;

beshtinchidan, jamiyatda manzilli huquqiy targ‘ibot tadbirlarini tashkil etishda va amalga oshirishda davlat organlari va boshqa sohaviy xizmatlarning faol ishtiroki ta‘minlanmayapti, bu borada yuqori natijadorlik va samaradorlik ko‘zga tashlanmayapti;

oltinchidan, huquqiy tadbirlar hamon an‘anaviy usullarda, oddiy uchrashuvlarni o‘tkazish yo‘li bilan amalga oshirilmoqda, bu borada targ‘ibotning innovatsion usullaridan, shu jumladan, veb-texnologiyalardan foydalanilmayapti, huquqiy yo‘nalishdagi veb-saytlar yetarli emas;

⁴⁰ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi PF-5618-son, 09.01.2019 yil

yettinchidan, huquqiy savodxonlikni oshirishga qaratilgan loyihalarni rag‘batlantirishning huquqiy mexanizmlari mavjud emas, bu borada tadbirlar nomigagina tashkil etilmoqda, huquqiy bilimlarni yuksaltirish bo‘yicha huquqiy adabiyotlarni chop etish va tarqatish, ilmiy izlanishlarni olib borish ishlari samarasiz amalga oshirilmoqda.

Xulosa: Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirishdagi mavjud muammo va kamchiliklar **“Yuksak huquqiy madaniyat — mamlakat taraqqiyoti kafolati”** degan g‘oya ostida Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish konsepsiyasini (keyingi o‘rinlarda — Konsepsiya) qabul qilish va amalga oshirishni taqozo etmoqda. Huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirib borish qonun ustuvorligini ta‘minlash va qonuniylikni mustahkamlashning eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, inson huquq va erkinliklariga hurmat munosabatini shakllantirishga, aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirishga, jamiyatda fuqarolarning huquqiy savodxonligi darajasini oshirishga to‘sqinlik qiluvchi bir qator muammo va kamchiliklar saqlanib qolinmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Professor X. T. ODILQORIYEV ning umumiy tahriri ostidagi “Davlat va huquq nazariyasi” kitobi
- 2..I.Karimov “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” asari 3-bob 115-bet
3. “Milliy huquqiy tizim va huquqiy qadriyatlar”, Yakubov Sh.U., 2010
- 4.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi PF-5618-son, 09.01.2019 yil